

Úvahy o globálním řádu po skončení studené války: perspektiva Samuela P. Huntingtona a Francise Fukuyamy

Miroslav Jurásek*

Abstract: *The organizational plan of my dissertation thesis deals with two very influential scenarios which were presented after the End of the Cold War: the End of History by Francis Fukuyama and the Clash of Civilizations by Samuel Huntington. These two scenarios (or theories, paradigms or myths as they have been labelled too) are compared not only with one another, but also with the various most important visions of the future global order of those times. Besides searching for the identity of two analyzed theses in the context of the IR discipline, the other secondary goals are followed too: 1) to reply to the question “why these two theses have been so popular till nowadays despite their evident theoretical – methodological fallacies or a strong critics?” or 2) to evaluate the predictability of both scenarios in the light of the theory of change.*

Key words: *Francis Fukuyama, Samuel P. Huntington, end of history, clash of civilizations, global order, scenarios*

1. Úvod – představení tématu

Dramatické události z konce 80. let a začátku 90. let minulého století uvedly historii znovu do pohybu (Lieberman 2002: 697). Konec studené války rozdělil všem aktérům světové politiky jiné karty; začal se hledat adekvátnější model, který by dokázal vysvětlit to, co se ve světě dělo (Huntington 1993).

Objevila se celá řada naprosto protichůdných názorů od optimistických k pesimistickým: nejdříve se mluvilo o postupném přerodu autoritářské vlády, americký prezident George Bush v té době vyhlásil výstavbu nového světového řádu, Fukuyama „jásal“ nad koncem historie; později se ale ve světové společnosti začínaly prosazovat pesimistické hlasy upozorňující na možné zhroucení demokratických režimů, nástup světového „neřádu“ a návratu represivní politiky (viz Hall a Paul 1999); Huntington předpověděl ve své knize „Střet civilizací“,²⁸ že po

skončení studené války odstředivé civilizační tendence měly zesílit a projevovat se v různých formách konfliktu. V teoreticko-filozofické reflexi všech těchto převratných změn tato dizertační práce pojednává o proměně globálního řádu²⁹ po skončení studené války (tuto práci lze tedy charakterizovat jako teoretickou). Ke zkoumání globálního řádu je možné přistupovat ve dvou spolu souvisejících dimenzích³⁰ – materiální a

²⁸ V dalším textu budu označovat teze Francise Fukuyamy a Samuela P. Huntingtona souslovím konec historie, resp. střet civilizací; pokud budu mít na mysli knižní publikaci, budu používat zkrácený výraz „Konec historie“, resp. „Střet civilizací“.

²⁹ Řád se v mém chápání nachází mezi dvěma velkými momenty společenského neřádu, jako jsou revoluce (Moore 1966; Skocpol 1979). Např. Bull (2002) rozlišuje mezi mezinárodním a světovým řádem. Mezinárodní řád zahrnuje aktivity a pravidla, která charakterizují vzájemné interakce mezi aktéry mezinárodního systému (Kratochvíl a Drulák 2009: 166–168). V této dizertační práci se však nemluví ani o mezinárodním či světovém řádu, ale o řádu globálním, přičemž přívlástek „globální“ souvisí s globální politikou (k vyjasnění tohoto pojmu viz např. Veselý a Zelenická 2011: 4), únikem od „konkrétního k obecnému“ po skončení studené války (Chandler 2009) či jinými slovy „opouštěním principu suverenity“ (Hardt a Negri 2000).

³⁰ K popisu provázanosti a souvztažnosti obou dimenzí viz Sitton (1998: 81), který ve svém článku popisuje, jak dochází k materializaci kultury.

duchovní –, neboť, jak tvrdí Lieberman (2002), svět je sestaven z určitého „hrubého materiálu“ při jeho současném formování působením víry, preferencí, očekáváním jednotlivých aktérů globálního řádu a stavem poznání. V podobném duchu se orientují i jednotlivé teoretické přístupy mezinárodních vztahů (Walt 1998: 40).

Zatímco v ekonomické oblasti (ztotožňované s onou materiální dimenzí globálního řádu) budou díky globalizaci³¹ a účinkům globálního trhu působit spíše integrující síly, z mnoha důvodů tento trend nelze předpokládat v duchovní dimenzi globálního řádu. Zde se budou spíše vytvářet izolované heterogenní ostrůvky, jasně vymezené proti svému okolí. V tomto ohledu bude velmi těžké vytvořit jednolitou globální společnost. Budou zde působit odstředivé síly, které mohou vést až k anarchii (Huntington 2002: 24–25).

Z ontologické stránky věci jsou v této dizertační práci zkoumány různé představy, myšlenky, názory, analýzy atd., které byly prezentovány jako směr, kudy se má svět v budoucnu ubírat. Jinými slovy zajímá mě, jak se ve zkoumané době (tj. především v období od roku 1989 do teroristických útoků na USA z 11. září 2001) uvažovalo („odborně“) o tom, co světu přinese budoucnost. Pracuji především s cizími úvahami, ty jsou pochopitelně promíchány mými vlastními úvahami z „odstupu doby“.

V zaměření na onu „duchovní“ proměnu globálního řádu z celé „pestrobarevné“ palety úvah, myšlenek, prognóz, predikcí, vizí, pocitů, domněnek, analýz, názorů,

³¹ Zkoumání otázek globalizace není hlavním předmětem této dizertační práce, nicméně je třeba si uvědomit, že veškeré úvahy o budoucím globálním řádu probíhaly na pozadí (nebo při vědomí) globalizačních sil, které silně utvářely dobový kontext po skončení studené války. K pochopení této problematiky lze odkázat na publikaci Zuzany Lehmannové (2003).

pohledů, přístupů, koncepcí atd. padla moje volba na bližší prozkoumání tezí obsažených v knihách Francise Fukuyamy „Konec historie“ a Samuela Huntingtona „Střet civilizací“ novým, neotřelým způsobem (viz dále). Tyto teze v této dizertační práci představují stěžejní reprezentanty úvah o globálním řádu. Vedou mě k tomu následující důvody:

1. obě knihy svou komplexností a multidisciplinárním charakterem pokrývají velkou část témat, a proto navozují dojem globálnosti, čímž ve svém souběhu skrývají velký informační potenciál o své době.
2. obě knihy svým pojetím spadají do dominantních teoretických přístupů mezinárodních vztahů: liberalismu a realismu. Navíc Fukuyama i Huntington doplnili své pohledy o prvky, které jsou doménou konstruktivismu.
3. obě teze krásně dokládají důležitost historického poznání pro jakákoliv futurologická studia.³²
4. myšlenky obou vědců jsou stále živé a aktuální, o čemž svědčí celá řada citací, odkazů na tyto teze; kromě toho se obě teze staly nedílnou součástí studijních sylabů na vysokých školách po celém světě.
5. obě teze jsou spolu provázány zvláštním poutem, které si s ohledem na jejich sílu ovlivňovat vývoj věcí příštích bezesporu zaslouží zvláštní pozornost a hlubší prozkoumání:
 - a) „zvláštní“ symbióza jejich zrození, kdy se oba vědci nevyhnuli podezření (byť v spekulativní rovině), že své knihy psali účelově, tj. aby se o nich hodně

³² O důležitosti historie pro disciplínu mezinárodních vztahů není třeba pochybovat (někdy bývají mezinárodní vztahy označovány jako „dítě historie“); k tomuto tématu viz blíže např. Smith (1999). Jak bude podrobněji rozebráno v příslušných kapitolách o tezích konec historie a střet civilizací, zatímco Fukuyama postavil své predikce na lineárním vývoji historického času, Huntington zase předpokládal cyklický vývoj historie.

diskutovalo nejen mezi laiky, ale i odborníky;

b) intuitivně se nezdá, že obě teze stojí vůči sobě v tak příkrém rozporu, jak to líčí např. Michael Žantovský ve své předmluvě k českému vydání knihy „Střet civilizací“ (Huntington 2002: i–v).

6. v neposlední řadě významnou roli pro studium obou knih v této dizertační práci sehrály i osobní pohnutky a motivace: první čtení knih ve mně vyvolalo silný dojem. Zdálo se mi, že teze trefně vystihují povahu světového řádu po skončení studené války. V této souvislosti se však brzy dostavily pochybnosti a otázky:

a) jaká je „skutečná hodnota“ těchto dvou tezí (tj. čím si obě teze zasloužily takovou pozornost, proč se o nich mluví prakticky dosud, jakým zvláštním „kouzlem“ oplývají, že se ve veřejném diskursu prosadily lépe než jejich případní konkurenti)?

b) vzhledem k jejich proklamované protichůdnosti (jinými slovy jakoby obě teze spolu hrály „hru s nulovým součtem: platí-li jedna teze, druhá přestává platit a naopak).

2. Stanovení cílů dizertace

Výše uvedené otázky jsou předloženy v rovině dojmů, což si z mého pohledu vyžaduje potřebu dát celé věci vědecký fundament. Ve světle těchto otázek cílem této dizertační práce je vyjasnění identity tezí konce historie a střetu civilizací v rámci oboru mezinárodních vztahů, ve vztahu k budoucnosti, vůči sobě navzájem. V případě prokázání oprávněného zájmu o obě teze v současnosti (či jejich reálného vlivu na současné dění) můžeme usuzovat, že nedošlo k narušení kontinuity nastavené koncem studené války; obě teze by se v tomto ohledu mohly stát indikátorem domněnky, že i přes občasné hlasité proklamace příchodu „nové doby“ se tak dosud nestalo.

Druhý sekundární cíl je poněkud abstraktní a těžko uchopitelný; je možné ho vyjádřit pomocí následující otázky: v souvislosti s oběma tezemi a jejich „ideovými konkurenty“ je možné vyvodit určité obecné poučení o tom, jak lidé uvažovali o své budoucnosti krátce po skončení studené války a uvažují nyní?

Logickou strukturu dizertační práce znázorňuje následující algoritmus (viz obrázek na konci textu) hledající odpověď na otázku „proč si teze konec historie a střet civilizací získaly takovou popularitu, jež se těší prakticky dodnes?“

Aktuálnost obou tezí (tj. že se i v současnosti těší pozornosti výzkumníků, resp. že se v žádném případě nejedná o „mrtvý produkt minulosti“) je v dizertační práci prokázána širokou heuristickou bází. Tato dizertační práce by měla zároveň splnit následující očekávání:

1. přehledně a uceleně zpracovat teze F. Fukuyamy a S. Huntingtona jako odrazový můstek pro další výzkumy (zatím nic takového v českém prostředí nebylo provedeno, pokud je mi známo);³³
2. v důkazech kritiky zpochybnit tezi střetu civilizací a důrazně upozornit, že se jedná o nevhodné teoretické východisko při různých aplikacích této teze;
3. potvrdit nebo vyvrátit Kuhnovy pochybnosti o kritériích Popperovy falzifikovatelnosti (čili teze je možné brát jako důkaz určité teoretické diskuze).

³³ Jinými slovy nejde mi o vršení dalších důkazů, které by svědčily ve prospěch nebo neprospěch jedné či druhé teze (nejde mi tedy o to podat vyčerpávající ideovou, názorovou či teoretickou kritiku obou konceptů). To ostatně bylo již provedeno celou řadou výzkumníků přede mnou; výstupem tohoto úsilí byly diplomové a dizertační práce, odborné monografie, články a statě v odborných periodikách atd. Já se jen pokouším tyto diskuze, kterými prošly obě teze v zahraničí, zmapovat a přiblížit českému čtenáři.

3. Rozbor plánovaných kapitol

V návaznosti s algoritmem (viz obrázek na konci textu) jsem při objasňování otázek postupoval podle následujícího obecného schématu (toto schéma je možné brát jako jistý druh vědeckých otázek). Jinými slovy linie dizertační práce se ubírá trojím směrem, který je možné popsat v následujících bodech:

1. obě teze se vyznačují vysokou teoretickou hodnotou podepřenou empirií;
2. kvalitu obou tezí, které byly koncipovány jako ideje o budoucnosti (tímto způsobem k oběma tezím přistupuji v této dizertační práci, viz dále), osvědčuje jejich predikativní síla;
3. obě teze nejsou sice ideálním teoretickým konstruktem, jsou ale lepší než to, co bylo předloženo jinými autory. Na tuto základní osu výzkumu se váže celá řada dílčích otázek, které jsou obsahem jednotlivých kapitol:

1. vyznačují se obě teze nespornými teoretickými přednostmi, které je doslova předurčují, aby si udržovaly své „výsadní“ postavení mezi teoriemi mezinárodních vztahů dlouho poté, co byly zformulovány? – viz kapitoly 2, resp. 3 a rozsáhlá kritika obou tezí;

2. pokud obě teze po teoretické stránce nepřesvědčily, pak se za jejich úspěchem musí skrývat jiná skutečnost: jsou i přes své nedostatky „lepší“ než jejich rivalové ve smyslu inovativnosti, originálnosti, přesvědčivosti, podloženosti atd.? – viz kapitola 6 (v tomto je možné spatřovat jeden z přínosů dizertační práce: zasazení obou tezí do širšího rámce podobných vizí globálního řádu po skončení studené války a jejich následné srovnání).

3. nepřeceňuje se význam obou tezí? Má smysl se jimi zabývat ještě dnes (aneb hledání epigonů obou tezí, jejich zhodnocení s odstupem času, snaha o argumentační nalezení vazeb mezi uvažováním o globálním řádu

v současnosti a oběma tezemi) – viz kapitola 7.

4. pokud se za zjevnou „slávou“ obou tezí neskrývaly jejich teoretická preciznost či výjimečnost ve srovnání s podobnými vizemi, existují tedy jiné faktory, které jim zajistily takový věhlas? – snažím se objasnit koncepčním pojednáním o těchto tezích v kapitolách 2 a 3.

5. uběhla již dostatečná doba k tomu, abychom mohli posoudit relevantnost obou tezí? Kdy si můžeme být jistí, že uběhla doba dostatečně dlouhá, abychom mohli vynést rozhodující soud o jejich validitě? Stačí, aby se tyto teze osvědčily v praxi jen jednou (či párkrát), abychom tak stvrdili jejich platnost (a teoretickou hodnotu)? – všechny tyto otázky se snažím vyložit v kapitole 5 (popř. v části kapitoly 4 pojednávající v obecné rovině o predikcích).³⁴

6. jaký je vzájemný vztah obou tezí? Mluví některé skutečnosti ve prospěch jedné nebo druhé, aby si mohly „nárokovat právo“ na výklad světa? Profilují se opravdu v tak konfrontačním a nesmiřitelném duchu, jak je nám předkládáno? – těmto otázkám je věnována kapitola 7.

7. jakým jiným způsobem zkoumat, zda se některá z tezí v současné praxi prosazuje lépe než druhá? – některé návrhy budou předloženy v závěrečné diskuzi.

4. Teoretický a metodologický rámec práce

K tezím konec historie a střet civilizací přistupuji jako k idejím o budoucnosti, což dobře zapadá do „koloritu“ své doby, neboť ideová analýza se pojí především

³⁴ Jelikož k oběma tezím přistupuji jako k idejím o budoucnosti, nemusí nic znamenat, že nedokážou obstát v empirických testech provedených v minulosti nebo současnosti, protože účinky těchto tezí se mohou projevit někdy v budoucnosti. Z tohoto důvodu se domnívám, že je velmi žádoucí vědět, do jaké míry jsou kompatibilní s teorií změny.

s koncem studené války; navíc od té doby se celá řada výzkumů ubírala právě tímto směrem (Béland a Cox 2011: 4–5). Využívám přitom interpretativní metody.³⁵ Ideová analýza nabízí pro výzkum vedený v této dizertační práci i jiné výhody: stanovuje kriteriální znaky, které musí určitá ideje splňovat, aby byla uznána její společenská síla a vliv. Podrobná konceptuální deskripce obou tezí a jejich následná komparace s těmito znaky „silné ideje“ pak umožňuje rozhodnout, která z těchto zkoumaných idejí může být označena jako mocnější ve smyslu změny reality (viz plánovaná 7. kapitola dizertační práce).

Ve zvolené ideové analýze se jasně odráží i ontologická pozice výzkumu: „objektivní“ svět mimo lidskou zkušenost stojí na okraji zájmu, pozitivismus nebo behaviouralismus (např. v podobě neorealismu) jsou pro tento typ výzkumu nevhodné.

Jinými slovy obě teze jdou zjevně proti pozitivistickému tvrzení, že svět má pevný nebo konkrétní charakter a poznání může být objektivní, „nepoznamenané“ pocity, hodnotami či předsudky. Proto obě teze nesmíme brát jako teorie v přísně vysvětlujícím smyslu, tj. nejsou to nástroje k objasnění světa, který je líčen jako „pravdivý“ nebo „nepravdivý“ podle toho, do jaké míry zde nastává korelace se skutečností.

Fukuyamova ani Huntingtonova teorie pouze nevysvětlují okolní svět, ony ho jistým způsobem (např. teze střetu civilizací ve smyslu sebenaplňujícího se proroctví) vytváří; proto je třeba podtrhnout konstitutivní charakter obou

³⁵ Vzhledem ke komplexnosti a abstraktnosti globálního řádu ho nelze dost dobře zkoumat empiricky (parciální a konkrétně zaměřený objekt studia by to sice umožňovalo, ale za cenu ztráty „globálnosti“). Jak už bylo naznačeno dříve, z toho důvodu nelze globální řád spojovat s něčím teritoriálním, a tedy s něčím konkrétním, empiricky pozorovatelným a měřitelným.

tezí. Ve vztahu k oběma tezím je proto třeba volit postpozitivistický přístup.

Svoji dizertační práci stavím na filozofii pragmatismu; tento přístup oplývá celou řadou předností pro typ výzkumu vedený v této dizertační práci:

1. pracuje konceptuálně, tj. zkoumá, porovnává různé koncepty (v mé dizertační práci budu používat hodně srovnávacích a přehledových tabulek);
2. vyznačuje se pluralitním přístupem (není ani tak důležité, co je zkoumáno ale spíše to, jak je to zkoumáno);
3. je orientován na praxi, tj. výsledek by měl přinést nějaké praktické výsledky (v dizertační práci použitá metoda scénářů je ryze praktickou záležitostí, protože scénáře varují lidi, co se může stát v budoucnosti, a tudíž, jaké kroky by měli v současnosti přijmout, aby tuto neblahou budoucnost odvrátili, všechna doporučení směrem k budoucnosti lidstva v prezentovaných tezích můžeme považovat za druh této „pragmatickosti“, obě knihy svým charakterem této charakteristice odpovídají);
4. není třeba vyčerpávajících srovnání (v mém případě bude zapotřebí z celé škály scénářů jistá selekce, která však je v očích pragmatismu zcela ospravedlněná; díky pragmatismu tedy není zapotřebí zkoumat nepřeborné množství vizí budoucnosti, abychom si přesto udělali představu, kudy se svět může ubírat; mé zkoumání tedy dostane kýženou tečku, i když v žádném případě nebude konečné a úplné).

Ze zadání dizertační práce je také zřejmé, že je využívána metoda komparace ve smyslu:

1. tezí vůči sobě navzájem;
2. konceptuálních charakteristik obou tezí s kriteriálními znaky určitých konceptů (jako např. teorie změny, scénářů atd.);
3. obou zkoumaných tezí s jinými představami o budoucnosti.

V souladu s hlavním cílem této dizertační práce, tj. stanovením identity obou tezí, je

využívána rovněž metoda komparace pomocí konceptuální deskripce: to znamená, že nejdříve jsou popsány určité koncepty a poté je na základě srovnání signifikantních znaků dvou konceptů rozhodnuto, zda s jedním konceptem může být nakládáno ve smyslu druhého konceptu.

V této souvislosti je třeba upozornit (a ostatně to už naznačuje i obrázek na konci textu), že ve svém výzkumu postupuji v linii tázacích otázek „ano – ne“, tudíž se nesnažím odpovídat na otázky zjišťovacího typu (tzv. „proč“ otázky). Vyplývá to ze zadání této dizertační práce, kdy se jedná o srovnávání dvou a více konceptů. Jelikož je možné srovnávat pouze srovnatelné, je třeba vědět, jakou identitou se vyznačují obě teze. V tomto ohledu je třeba vědět, zda obě teze považovat spíše za teorie, paradigmat, scénáře či mýty (všemi těmito „přílepkami“ byly v odborných textech označeny).³⁶

Na vysvětlenou zvoleného postupu lze uvést následující příklad, který pěkně dokumentuje povahu výzkumu této dizertační práce: v analogii s cílem práce se ptáme, zda „Tomáš a Mirek jsou vysocí?“. Co ale znamená „být vysoký“? To implikuje, že nejdříve musíme určit onen parametr „být vysoký“. Jelikož v tomto ohledu máme Tomáše a Mirka dobře popsané, můžeme se rozhodnout, zda jsou vysocí či nikoliv (např. pokud je jejich výška větší než 180 cm, což je zcela arbitrární, můžeme je označit za vysoké). Podobných otázek o identitě Tomáše a Mirka si můžeme vymyslet celou řadu.

³⁶ Intuitivně asi cítíme, že např. teorie nejsou totéž co scénáře, proto jejich srovnání je nesmyslné. Tento intuitivní pocit se snažím rozptýlit pomocí pečlivého vymezení jednotlivých konceptů a přijetím jednotícího prvku všech těchto konceptů: jejich určitým vztahem k budoucnosti (opravdu mezi teoriemi a scénáři najdeme celou řadu zarážejících podobností, které umožňují jejich srovnávání).

Odpověď bude ale vždy jen jedna: ano nebo ne.

Kdybychom se ale naopak ptali „proč jsou Tomáš a Mirek vysocí“, u jednoho bychom např. mohli zjistit, že Tomáš je vysoký díky genetickým dispozicím (většina členů jeho úzké rodiny je vyšší než 180cm), zatímco Mirkovi byla zjištěna porucha růstového hormonu. Jinými slovy v tomto případě je sice otázka jenom jedna, ale na ni existuje celá řada odpovědí; to následně zhoršuje vzájemnou komparaci (možná právě proto jsem volil typ „ano – ne“ výzkumu).

5. Shrnutí dosavadního výzkumu a dostupných zdrojů

V souladu s tématem této dizertační práce je třeba se důkladně seznámit se třemi kategoriemi literatury:

1. prezentující různé představy o budoucnosti ve zkoumané době;
2. týkající se osoby Francise Fukuyamy a jeho slavné teze konec historie;
3. týkající se osoby Samuela P. Huntingtona a jeho slavné teze střet civilizací.

V prvním případě se pochopitelně nejedná o snadný úkol, protože pojednat o globálním řádu v jeho komplexnosti je na omezeném prostoru této dizertační práce prakticky nemožné. Systematickému mapování budoucnosti se věnuje na svých stránkách např. časopis Futures. V této souvislosti jednoznačně stojí za zmínku tzv. „Millennium Project“ OSN upozorňující na směr, kterým se svět chce ubírat. Bez zajímavosti není ani zpráva o globálních trendech od NIC.³⁷ V českém prostředí se futurologickým studiím věnuje Centrum pro sociální a ekonomické

³⁷ NIC: *Global Trends 2010*, <http://www.dni.gov/index.php/about/organization/national-intelligence-council-global-trends/global-trends-2010>, 6. 12. 2013.

strategie na Fakultě sociálních studií při Karlově univerzitě (CESES).³⁸

Soupis literatury, která se zabývá vizemi globálního uspořádání v této době (tj. po skončení studené války), předložil také např. Jim Dator.³⁹ Tuto literaturu ještě dále rozvedl Michael Marien (1995), který ji navíc kategorizoval do následujících oddílů:

1. přehledy – nedávné trendy a blízká budoucnost,
2. přehledy – evoluce a dlouhá budoucnost (sem zařadil mimo jiné také Fukuyamovu knihu „Konec historie“),
3. klíčové prvky – politika v době po skončení studené války (sem zařadil třeba knihy Brzezinského „Bez kontroly“, Rosenaua „Turbulence ve světové politice“ nebo mimo jiné také články Přicházející anarchie od Kaplana a Střet civilizací od Huntingtona),
4. klíčové prvky – globalizace informací,
5. klíčové prvky – globalizace ekonomiky,
6. klíčové prvky – růst populace a hrozby zdraví,
7. klíčové prvky – problémy s životním prostředím,
8. klíčové prvky – nové cesty rozvoje,
9. klíčové prvky – ženy a děti,
10. globálně sdílené hodnoty,
11. rozšiřující se a měnící se role OSN,
12. kultura, UNESCO a jeho potenciální role.

Pokud jde o literaturu týkající se Francise Fukuyamy a jeho slavné knihy „Konec historie“, byla jim věnována celá řada publikací včetně diplomových a dizertačních prací. Jedna z prvních takových diplomových prací byla napsána Lucienem-Pierrem Bouchardem (1993). V této práci je možné najít celou řadu

³⁸ Např. výsledkem analýz postavení ČR v celosvětovém kontextu s výhledem na budoucnost do roku 2015 byla publikace CESES (2001).

³⁹ Seznam dostupný na <http://www.futures.hawaii.edu/publications/futures-studies/FuturesBib1990s.pdf>, 9. 12. 2013.

cenných zdrojů, podkladových materiálů a informací k tématu.

Za zmínku stojí i studie z pera Richarda Littla (1995: 62–89), ve které porovnal diametrálně odlišné teoretické pozice Francise Fukuyamy a Immanuela Wallersteina. Little se snažil zjistit, jaké „nebezpečí“ představují oba vědci pro hlavní proud mezinárodních vztahů.

Farrenkopf (1995) se pokusil konfrontovat bezbřehý a „nezdolný“ Fukuyamův optimismus s politickou realitou. Podle jeho analýzy se obraz světa v mnohém neshodoval s tím, co předpovídal Fukuyama.

Tři autoři Howard Williams, David Sullivan a Gwynn Matthews (1997) přišli jako první s rozsáhlejší diskuzí o dopadu Fukuyamovy knihy „Francis Fukuyama and the end of history“ na filozofii historie. Tito autoři srovnali jeho myšlenky se dvěma velkými tradicemi filozofického myšlení: s antihistoricismem Karla Poppera a s teistickým historicismem.

Mircea Boari (1998) chtěla zase ve své dizertační práci pochopit, co obnáší „Konec historie“, tj. jak se odvozuje z modelu historické evoluce, je-li toto odvození v logice věci, jaké jsou slabiny této dedukce a jaké důsledky má tento model pro obecnou teorii posthistorie.

Pro charakteristiku Fukuyamovy knihy si zaslouží zmínku i další dizertační práce napsaná na toto téma. Bart Nathan Wisialowski (2010) tuto knihu označil za první mezinárodně populární text, který prezentoval interpretaci nového světového řádu. Svou povahou se kniha řadí mezi velké metanarace neboli velká vyprávění znamenající celkový, všezahrnující příběh, který vysvětluje a zároveň legitimuje podobu i složky určité kultury.

Ještě více než s Fukuyamovou tezí konec historie se pracovalo s Huntingtonovým článkem „The Clash of Civilizations?“ (1993b) uveřejněný ve Foreign Affairs,

neboť se stal nejcitovanějším článkem v 90. letech 20. století (Henderson a Tuckner 2001). Podle editorů *Foreign Affairs* (Chiozza 2002: 711) Huntingtonův článek vyvolal za tři roky větší diskuze než jakýkoliv jiný článek publikovaný od 40. let 20. století.

Článek rozpracoval Huntington do podoby knihy (1996), která byla přeložena do několika světových jazyků; dosáhla značný vliv v politických kruzích. V reakci na ni bývalý německý prezident Roman Herzog (1999) a čtyři renomovaní vědci napsali knihu „Preventing the Clash of Civilizations“, v níž navrhovali, jak se bránit naplnění teze střetu civilizací.

Civilizačnímu paradigmatu se Huntington věnoval i později (1993b). Tvrdil, že žádné dřívější paradigma nedokázalo uspokojivě vysvětlit nový stav věcí po skončení studné války; existovalo plno událostí, které do tohoto paradigmatu perfektně zapadaly; žádné alternativní paradigma (jako např. pasivní opozice států a civilizací) nebylo vyhovující.

Huntington však nebyl zdaleka první, kdo se pokusil zachytit rostoucí význam kulturních faktorů na politické dění; např. už Juergensmeyer (1993) se zabýval otázkou, zda náboženská konfrontace se sekulárními autoritami ve světě může vést až k nové studené válce. Soupis pramenů a jiných zdrojů o vlivu kulturních faktorů na výkon politiky je možné najít v článku Hendersona a Tuckera (2001: 317). Nicméně nutno dodat, že především díky Huntingtonovi se etnicita stala novou „vysvětlující“ proměnou mezinárodní politiky. Jiné Huntingtonovy proměnné se pokusil ve své dizertační práci operacionalizovat pomocí teorie her Anthony W. Hughes (2007).

Prakticky až do osudného teroristického útoku na USA v září 2001 teze střetu civilizací nebyla podložena empirickými daty. Empirické studie, které spíše vyvracely platnost Huntingtonových

argumentů, shrnul posléze Tuscisny (2004: 487).

V souvislosti s debatou o hypotéze střetu civilizací je možné odkázat na článek Jonathana Foxe (2002: 417–420), kde najdeme velmi cennou heuristickou bázi k tématu. Výsledky jeho kvantitativní analýzy však nepotvrdily Huntingtonovu tezi.

Pokud jde o další empirické testy, domácí etnopolitické konflikty v letech 1980–1999 zkoumal Roeder (2003). Charron (2010) analyzoval civilizační determinanty mezistátních sporů a Huntingtonovy civilizační „linie zlomu“, popř. jeho hypotézu islámské „krvavé hranice“, což byl vůbec první empirický test podobného druhu.

Za empiricky podložené se nepovažují ani Huntingtonova tvrzení ohledně islámské hrozby i v jiných studiích (Acevedo 2008; Jamal 2008: 101). Jelikož se politické hodnoty vyznávané jak v jadrových zemích Západu, tak i v islámském světě nápadně podobají, nelze usuzovat na střet těchto dvou civilizací, byť na kultuře slovy Huntingtona opravdu záleží (Norris a Inglehart 2002). Z předpokladu kulturní převahy Západu, na němž Huntington vystavěl svou tezi, však mohou plynout velmi nebezpečné důsledky pro budoucnost, jak ve své empirické studii dokázal (Testas 2010).

Huntingtonova teze byla testována i jiným způsobem: jak ob stojí ve světle různých teoretických konceptů. Např. Henderson (2004) se zaměřil na testování teze střetu civilizací v souvislosti s teorií demokratického míru. Russett (et al. 2008) došli k závěru, že koncepty realismu (jako sousedství, aliance, relativní moc) a liberální tradice (interdependence) poskytují mnohem lepší vysvětlení pro rozpoutání mezinárodního konfliktu než teze střetu civilizací. Podobné tvrzení nabídl i Tuscisny (2004: 487).

Kniha „Střet civilizací“ zaujala i přední české vědce, kteří se k ní kriticky vyjádřili ve sborníkové edici Žhavé sondy (ELK 2002).

6. Obtíže a problematická místa výzkumu

Výhrady vůči výzkumu prováděného v této dizertační práci lze očekávat z několika stran:

1. používání interpretativní metody a odsud plynoucí značný subjektivismus (to zároveň logicky vybízí k novým a novým reinterpretačním čili k „nikdy nekončícímu procesu“);
2. potíže s komparací v nejednoznačných případech;
3. arbitrárnost při stanovování identity obou tezí;
4. relativní abstraktnost a teoreticko-filozofická povaha tématu si vyžaduje spíše obecné než konkrétní myšlení, což může představovat problém s průkazností závěrečných zjištění;
5. komplexnost globálního řádu a nutnost pojednat celou řadu témat jen „povrchově“;
6. obrovský záběr obou tezí nejen z hlediska multidisciplinárního, ale i tematického (tj. např. ze strany Fukuyamy a Huntingtona využívání celé řady „dílčích“ konceptů, které jim posloužily k vytvoření jejich originálních teorií; tyto „dílčí“ koncepty by si často samy o sobě zasloužily vlastní pojednání);⁴⁰
7. logika řazení jednotlivých kapitol (logika struktury práce).

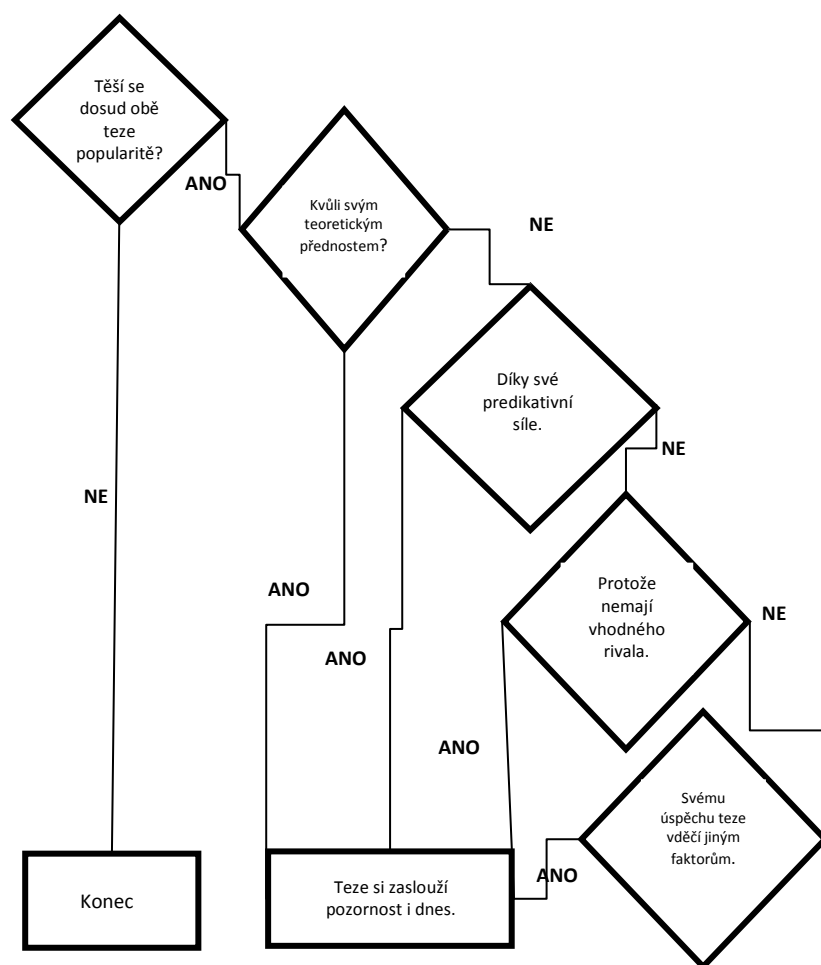
Tento závěrečný bod si zaslouží širší vysvětlení. Logická struktura práce může být různá v závislosti na autorovi: někdo

by mohl například přistupovat k tezí konec historie a střet civilizací jako k jistým druhům tzv. „case studies“ vizí o budoucnosti a v této logice by umístil příslušné kapitoly o těchto tezích až na konec dizertační práce. Jiný autor by v logickém postupu od obecného ke konkrétnímu nejspíš podobně situoval obě kapitoly (společně s komparací obou tezí) až na samotný konec dizertační práce. Já v tomto organizačním plánu dizertační práce spatřuji jednu zásadní potíž: v jiných kapitolách aktivně pracuji s oběma tezemi (ať už v rovině koncepční nebo komparační), jinými slovy různé další koncepty jsou zde stavěny do kontrastu s těmito ústředními tezemi, v řadě případů se na ně odvolávám, proto je dle mého soudu žádoucí, aby teze konec historie a střet civilizací byly koncepčně „uchopeny“ (vymezeny či popsány) již na začátku práce, byť to odporuje dříve vyložené logice.⁴¹

⁴⁰ Je třeba si uvědomit, že oba zkoumané koncepty (tj. teze konce historie a střetu civilizací) jsou obecné povahy a není předmětem mého zájmu bližší prozkoumání např. teorie modernizace, lidského pokroku, teorie demokracie atd., které se objevují v tezi konce historie, byť v krátkosti i o těchto tématech pojednám, protože nějakým způsobem prolínají oběma tezemi a vytváří tak možnost pro jejich vzájemné propojení.

⁴¹ Pochopitelně kapitola o teoreticko-metodologických východiscích odpovídá především na otázku „jak?“ (je v práci postupováno). Další převážně koncepčně pojaté kapitoly se táhnou v linii otázek „co?“. V tomto ohledu jsou kapitoly o tezích konec historie a střet civilizací první svého druhu, tj. v kategorii „co?“ otázek.

Schéma 1: Logická struktura dizertační práce

Zdroje

Literatura

ACEVEDO, Gabriel A.: 2008. Islamic Fatalism and the Clash of Civilizations: An Appraisal of a Contentious and Dubious Theory. *Social Forces*, roč. 86, č. 4, s. 1711–1752.

ARON, Raymond: 2001. *Opium intelektuálů*. Praha: Mladá Fronta.

BERMAN, Sheri: 2011. Ideology, History, and Politics. In: Béland, Daniel a Cox, Robert Henry (eds.): *Ideas and Politics in Social Science Research*. New York: Oxford University Press, s. 105–126.

BOARI, Mircea: 1998. *End of History and Fin de Siècle Politics. The Political Theory of Posthistory*. A dissertation submitted to the Graduate division of the University of Hawaii.

BOUCHARD, Lucien: 1993. *La démocratie libérale comme fin de l'histoire: une analyse de la théorie de Francis Fukuyama*. Thèse présentée au Département de Science politique de l'Université à Ottawa.

BULL, Hedley: 2002. *The Anarchical Society. A study of Order in World Politics with Forewords of Andrew Hurrell and Stanley Hoffmann*. 3rd Ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

CESES: 2001. *Vize rozvoje České republiky do roku 2015*. Gutenberg.

DEVETAK, Richard: 2005. Postmodernism. In: Burchill, Scott, Linklater, Andrew et al.: *Theories of International Relations*. 3rd Ed. Palgrave Macmillan, s. 161–188.

ELK: 2002. *Střet civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur?* Praha: ELK.

FARRENKOPF, John: 1995. Francis Fukuyama's Political Idealism. *Australian Journal of International Affairs*, roč. 49, č. 1, s. 69–83.

FOX, Jonathan: 2002. Ethnic Minorities and the Clash of Civilizations: A Quantitative Analysis of Huntington's Thesis. *British Journal of Political Science*, roč. 32, č. 3, s. 415–434.

FUKUYAMA, Francis (ed.): 2007. *THE AMERICAN INTEREST. Blindside: How to Anticipate Forcing Events and Wild Cards in Global Politics*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

FUKUYAMA, Francis: 2002. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha. Rybka Publishers.

HALL, John A. a PAUL, T. V. (eds.): 1999. *International Order and the Future of World Politics*. Cambridge University Press.

HENDERSON, Errol A. a TUCKER, Richard: 2001. Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict. *International Studies Quarterly*, roč. 45, č. 2, s. 317–338.

HENDERSON, Errol A.: 2004. Mistaken Identity: Testing the Clash of Civilizations Thesis in Light of Democratic Peace Claims. *British Journal of Political Science* 34, s. 539–563.

HERZOG, Roman a kol.: 1999. *Preventing the Clash of Civilizations. A Peace Strategy for the Twenty-First Century*. New York: St. Martin's Press.

HEYWOOD, Andrew: 2007. *Political Ideologies. An Introduction*. 4th Ed. Palgrave Macmillan.

HEYWOOD, Andrew: 2011. *Global Politics*. 1st Ed. Palgrave Macmillan.

- HUGHES, Anthony W.: 2008. *Game Theory as a Decision Making Tool for Leaders: An Evaluation Using Huntington's Clash of Civilization Model* (dizertační práce). Regent University – School of Global Leadership & Entrepreneurship.
- HUNTINGTON, Samuel P.: 1968. *American Politics: Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- HUNTINGTON, Samuel P.: 1993a. If Not Civilizations, What? Paradigms of the Post-Cold War World. *Foreign Affairs*, roč. 72, č. 5, s. 186–194.
- HUNTINGTON, Samuel P.: 1993b. Why International Primacy Matters. *International Security*, roč. 17, č. 4, s. 68–83.
- HUNTINGTON, Samuel P.: 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers.
- HUNTINGTON, Samuel P.: 2004. The Hispanic Challenge. *Foreign Policy* March–April/2004, s. 30–45.
- CHANDLER, David: 2009. The Global Ideology: Rethinking the Politics of the 'Global Turn' in IR. *International relations*, roč. 23, č. 4, s. 530–547.
- CHARRON, Nicholas: 2010. Déjà Vu All Over Again: A post-Cold Warempirical analysis of Samuel Huntington's 'Clash of Civilizations' Theory. *Cooperation and Conflict*, roč. 45, č. 1, s.107–127.
- CHIOZZA, Giacomo: 2002. Is there a Clash of Civilizations? Evidence from Patterns of International Conflict Involvement, 1946–97. *Journal of Peace Research*, roč. 39, č. 6, 2002, s. 711–734.
- JACKSON, Robert a SØRENSEN, Georg: 2007. *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*. 3rd Ed. Oxford University Press.
- JAMAL, Amaney A. a TESSLER, Mark A.: 2008. Attitudes in the Arab World. *Journal of Democracy*, roč 19, č. 1, s. 97–110.
- JUERGENSMEYER, Mark: 1993. *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular*. State University of California.
- KAPLAN, Robert D.: 2003. *Přicházející anarchie. Zborcení snů – svět po studené válce*. Nakladatelství Pavel Mervart.
- KRATOCHVÍL, Petr a DRULÁK, Petr (eds.): 2009. *Encyklopedie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.
- KROPÁČEK, Luboš: 2002. Model spíše varovný. In: *Žhavé sondy deseti autorů. „Střet civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur“*. Praha: Evropský literární klub, s. 84–99.
- KUHN, Thomas: 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh.
- LEHMANNOVÁ, Zuzrana: 2003. *Aktuální otázky globalizace*. Praha: Oeconomica.
- LIEBERMAN Robert C.: 2002. Ideas, Institutions, and Political Order: Explaining Political Change. *The American Political Science Review*, roč. 96, č. 4, s. 697–712.

- LITTLE, Richard: 1995. International Relations and the Triumph of Capitalism. In Booth, Ken a Smith, Steve (eds.): *International Relations Theory Today*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, s. 62–89.
- MARIEN, Michael: 1995. World Futures and the United Nations. *Futures*, roč. 27, č. 3, s. 287–310.
- MEHTA, Jal: 2011. The Varied Roles of Ideas in Politics: From “Whether” to “How”. In Béland, Daniel a Cox, Robert Henry (eds.): *Ideas and Politics in Social Science Research*. New York: Oxford University Press, s. 23–46.
- MENDEL, Miloš: 2002. „Střet civilizací“ ve světle vědeckého výzkumu. In: *Žhavé sondy deseti autorů. „Střet civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur“*. Praha: Evropský literární klub, s. 19–48.
- MOORE, Barrington: 1966. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston: Beacon Press.
- NORRIS, Pippa a INGLEHART, Ronald: 2002. Islamic Culture and Democracy: Testing the ‘Clash of Civilizations’ Thesis. *Comparative Sociology*, toč. 1, č. 3–4, s. 235–261.
- ROBINSON, William I.: 2009. *Teorie globálního kapitalismu. Transnacionální ekonomika a společnost v krizi*. Praha: FILOSOFIA – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR, v.v.i.
- ROEDER, Philip G.: 2003. Clash of Civilizations and Escalation of Domestic Ethnopolitical Conflicts. *Comparative Political Studies*, roč. 36, č. 5, s. 509–540.
- RUSSETT, Bruce M., ONEAL, John R. a COX, Michaelene: 2000. Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence. *Journal of Peace Research*, roč. 37, č. 5, s. 583–608.
- SITTON, John F.: 1998. Disembodied Capitalism: Habermas's Conception of the Economy. *Sociological Forum*, roč. 13, č. 1, s. 61–83.
- SKOCPOL, Theda: 1979. *States and Social Revolutions: A comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SMITH, Thomas W.: 1999. *History and International Relations*. 1st Ed. London and New York: Routledge.
- TESTAS, Abdelazis: 2003. Models of Cultural Exclusion and Civilizational Clashes: A comparison between Huntington and Siddiqui. *Islam and Christian–Muslim Relations*, roč. 14, č. 2, s. 175–187.
- TUSICISNY, Andrej: 2004. Civilizational Conflicts: More Frequent, Longer, and Bloodier? *Journal of Peace Research*, roč. 41, č. 4, s. 485–498.
- VESELÝ, Zdeněk a ZELENICKÁ, Zuzana: 2011. *Global Politics in Hard Times*. Professional Publishing.
- WAHEED, Amjad a kol: 2012. Exploring “The Clash of Civilization as a Paradigm” and the “Cause of the Civilizational clash”: a review of literature. *International Journal of Business and Social Science* roč. 3, č. 16 (Special Issue), s. 113–131.
- WALLERSTEIN, Immanuel: 2008. *Evropský univerzalizmus. Rétorika moci*. Praha: Nakladatelství SLON.

WALT, Stephen M.: 1998. International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*, č. 110, Special Edition: Frontiers of Knowledge, s. 29–32 a 34–46.

WILLIAMS, Howard, SULLIVAN, David a MATTHEWS, Gwynn. 1997. *Francis Fukuyama and the end of history*. Cardiff: University of Wales Press.

WISIALOWSKI, Bart Nathan: 2010. *Metanarratives of the New World Order: Analyzing Narrative Discourse and 'The End of History' as Case Study*. Dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History. University of California.

Internetové zdroje

UN: *MillenniumProject*, <http://www.unmillenniumproject.org/index.htm>.

NIC: *Global Trends 2010*, <http://www.dni.gov/index.php/about/organization/national-intelligence-council-global-trends/global-trends-2010>.

* **Mgr. Ing. Miroslav Jurásek**, miroslavjurasek@yahoo.co.uk, Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, FMV VŠE v Praze, 4. ročník, externí forma, školitel: prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc.